

NYIT: EGY LEXIKAI-KONSTRUKCIÓS ÉS LEXIKAI-PRAGMATIKAI ELEMZÉS

1. Bevezetés

A jelen tanulmányban bemutatandó elemzés keretétül a szintaktikai argumentumszerkezet változásának, azaz a szintaktikai alternációnak a lexikai-konstrukciós felfogása, valamint a szójelentés lexikai-pragmatikai koncepciója szolgál. Az előbbi figyelemmel van mind a konstrukciós (vö. Pustejovsky 1995; Goldberg 1995, 2006), mind a lexikai (vö. Levin – Rappaport Hovav 1995, 2005) tulajdonságokra, köztük a lexikai-szemantikai reprezentáció megfelelőbb kidolgozásának szükségességére. Az utóbbi, amely a lexikai-konstrukciós elemzés kiterjesztéseként is felfogható (Bibok 2010a), a grammatika és a pragmatika összekapcsolódását kutatja a széles értelemben vett nyelvtan egyik területén, nevezetesen a lexikonban. A grammatika és a pragmatika interakciója nem más, mint a grammatikai és a pragmatikai kompetenciát modelláló nyelvelmélet két különálló, de nem független komponensének együttműködése a nyelvhasználat kontextusában. Ugyanakkor bizonyos kontextuális információk önállósodhatnak, elszakadhatnak a kontextusuktól, és így kontextusfüggetlenné válhatnak. Az ilyen enciklopédikus és a nyelvhasználatra vonatkozó információk megjelenhetnek a lexikai-szemantikai reprezentációk integrális részeként (Németh T. – Bibok 2010).

Következésképpen, a primitív predikátumokból felépülő jelentésábrázolások mellett a lexikai pragmatika (Bibok 2004, 2010a, 2010b) a jelentésmegadás egy másik módját is alkalmazza: jelentős szerep jut a prototípus-szemantikának (a hatalmas méretű szakirodalomból l. Kövecses és Benczes (2010: 25–39) áttekintését) és a lexikai sztereotípiáknak. Az utóbbiak nem azonosak a prototípusokkal: előírják az egyetlen lexémával és nem egy perifrasztikus konstrukcióval kifejezhető események megfelelő módját és célját (Gergely–Bever 1985).¹ Mivel a

---

¹ Megemlítendő, hogy számos más ábrázolási mód létezik arra vonatkozóan, hogy a jelentésábrázolások részben vagy egészben a világtudás elemeiből épülnek fel. Ilyenek, például, a hagyományosan jól ismert és a Mel'čuk (1989) által megújított konnotációk, Pustejovsky (1995) lexikai reprezentációi, beleértve a minőségek struktúráját, Fillmore keretszemantikája és Lakoff idealizált kognitív modelljei (Kövecses–Benczes 2010: 51–62). Figyelembe veendő még, hogy a primitív szemantikai komponensek mellett másfajta jelentéselemek feltételezése szintén előfordul a szakirodalomban. Utalhatunk újból a Mel'čuk-féle konnotációkra, valamint a Levin és Rappaport Hovav (1995: 20–30) által konstansoknak nevezett jelentés-összetevőkre, amelyek az igei jelentés idioszinkratikus

kétszintű konceptuális szemantika (Bierwisch 1996, 1997), a generatív lexikon elmélete (Pustejovsky 1995) és a relevanciaelmélet (Sperber–Wilson 1995) szerint a szavak jó része nem teljes fogalmat kódol, a lexikai pragmatika az alulspecifikált jelentésábrázolások széles skáláját használja: az opcionális részek zárójelezésétől a kettős interpretálhatóságon keresztül a változóig, a konkrét megnyilvánulásaiktól elvonatkoztatott jelentéselemekig stb. A szójelentések reprezentációi, amelyek magukba foglalják mind a szükséges szemantikai komponenseket, mind a kontextusfüggetlen pragmatikai tudás prototipikus és sztereotipikus struktúráit, szemantikailag és pragmatikailag elég informatívak ahhoz, hogy a megnyilatkozásokban konstrukcionálisan, ill. kontextuálisan előálló teljes, nem metaforikus, aktuális pragmatikai jelentések alapjául szolgáljanak. A megnyilatkozás-jelentések megkonstruálásának különböző módjai ismereteseek: a komplex lexikai-szemantikai reprezentációk segítségével (beleértve a kontextusfüggetlen pragmatikai tudást), valamint a megfelelő, közvetlen és a kiterjesztett, kontextusok alapján végrehajtható pragmatikai következtetések révén (Németh T. – Bibok 2010). A releváns interpretáció elérésében ezek a mechanizmusok hierarchikusan működnek, amit a kognitív relevancia Sperber és Wilson (1995) által megfogalmazott elve szabályoz. Sőt mi több, egy ilyen értelmezés csak tipikusnak tekinthető és elvethető vagy felülírható, ha kezdettől fogva valamilyen specifikusabb információ birtokában vagyunk.

A szintaktikai alternációval kiegészített lexikai pragmatika keretét használva, ebben a tanulmányban az erőteljesen poliszém és ebben a német *öffnen*-re hasonlító *nyit* igét, amelynek a tárgy szintén igen sokféle szemantikai típusból kerülhet ki, vizsgálom meg részletesen. Egyetértek Pausénak és Heitznek (1998) a német *öffnen* 'nyit' igére vonatkozó elemzése azon konklúziójával, amely szerint az alulspecifikáció itt csak korlátozottan alkalmazható. Mindazonáltal feltehető a kérdés, hogy az általuk megállapított öt jelentés, nevezetesen 'záró eszközök² nyitása', 'körbehatarolt térség nyitása', 'nyitva tartás megkezdése', 'nyílás létrehozása' és 'körbehatarolt térség létrehozása', csökkenthető-e. Jóllehet a nagyobb mértékű alulspecifikáltság több enciklopédikus információt és/vagy pragmatikai következtetést vonna maga után, a jelentésábrázolások számának csökkentése az alulspecifikáció révén azt eredményezhetné, hogy kiküszöböljük Pause és Heitz

---

részét kódolják, és amelyekkel szemben a primitív szemantikai predikátumok a grammatikailag releváns mozzanatokot ábrázolják. Az utóbbiak ilyen jellemzésével kapcsolatban azonban kritika is megfogalmazódott (Iwata 2002; Bibok 2010a), amely szerint gazdagabb jelentésreprezentációkra van szükség a szintaktikai alternáció kezeléséhez.

² A *záró eszköz* kifejezés a Pause és Heitz (1998: 16) által használt *closing* fordítása, és mind azoknak a tárgyknak (pl. ajtónak, fedélnek, az ajtóban/ajtón, fedélben/fedélen vagy önállóan működtetett zárnak) az általános megnevezésére szolgál, amelyekkel bizonyos dolgokat zárttá vagy nyitottá lehet tenni.

(1998) elemzésének elismert hátrányát, azaz azt, hogy a közös szemantikai komponensek vonatkozásában meglévő részleges jelentésátfedés implicit maradt.

2.1. Záró eszközök és körbehatárolt térség nyitása

Tekintsük a következő példákat!

- (1) (a) Péter nyitja az ajtót/kaput.
(b) Péter nyitja a szobát/kalitkát/garázst.
- (2) (a) Péter nyitja a fedelet.
(b) Péter nyitja a dobozt/ládát.
- (3) (a) Péter nyitja a (befőttesüveg-)tetőt.
(b) Péter nyitja a (befőttes) üveget.
- (4) (a) Péter nyitja a kupakot.
(b) Péter nyitja a tubust/(ásványvizes) üveget.
- (5) (a) Péter nyitja a csapot.
(b) Péter nyitja a hordót/vízvezetékét.

Észrevehetjük a metonimikus, nevezetesen a rész–egész viszonyt az *ajtó* és a *szoba*, a *kalitka* vagy a *garázs* között, valamint a *kapu* és a *garázs* között az (1)-ben, a *fedél* és a *doboz* vagy a *láda* között a (2)-ben, és ehhez hasonlóan a többi példában. Az (1)–(5) alapján egy metonimikus viszonyt feltételezhetünk az (a) és (b) példában előforduló igék között. Ezért vonzó elképzelésnek tűnik, hogy ne két különálló jelentést ('záró eszközök nyitása' és 'körbehatárolt térség nyitása') állítsunk fel, hanem csak egyet, amely egybefogja a kettőt. A Pause és Heitz (1998) által bevezetett NYIT_v és ELÉRHETŐ_RÉVÉN komponenseket használva,³ ezt a következőképpen tehetjük meg:

- (6) (a) 'X azt okozza, hogy Y nyitottá válik a V zárórendszerhez képest úgy, hogy Z elérhetővé válik Y révén';
(b) [x OKOZ [[VÁLIK [NYITOTT_v y]]] : [VÁLIK [z ELÉRHETŐ_RÉVÉN y]]], ahol v = zárórendszer.⁴

³ Jelen céljaink szempontjából nem számít, hogy az ELÉRHETŐ(_RÉVÉN) komponens nem primitív egység, azaz hogy a jelentése tovább-bontható a morfémáknak megfelelően: *el + ér + hető*.

⁴ A kettőspont „:” az aszimmetrikus konjunkció jele, azaz a [p : q] kifejezésben a p előfeltételnek fenn kell állnia, hogy a q igaz vagy hamis lehessen (Bierwisch 1997: 241).

A (6)-beli reprezentáció kapcsán azonban több probléma felmerül. Először, ha valaki nyitja az ajtót, nem szükségszerűen egy szoba belseje válik elérhetővé. Ha valaki az ajtónyitás után nem befelé megy, hanem kifelé, akkor a szobán kívüli térség vált elérhetővé. Ezért egy f függvénnyel z tárgyat egy bizonyos területhez kell kapcsolni, tipikusan z belsejéhez, de alkalmilag z szomszédos területei, pl. külső vagy felszíni térségéi szintén szóba jöhetnek. Ez azt jelenti, hogy z helyett az ELÉRHETŐ_RÉVÉN predikátum első argumentuma a (6b)-ben az $[F z]$ kell legyen (vö. Pause–Heitz 1998: 19). A (6b) formula tehát kettős módon alulspecifikált: mind a NYITOTT-nál lévő v index, mind az f függvény vonatkozásában.

Másodszor, az imént említett korrekción túl, ha valaki nyitja az ajtót, nem szükségszerű, hogy a szobához kapcsolódó tér elérhető legyen. Két másik lehetőség is elképzelhető: valaki be akar lépni a szobába, de a nyílás más módon el van zárva, mondjuk, be van falazva, vagy pedig azért nem elérhető a szoba térsége, mert egy ajtó nemcsak mozgattal nyitható, hanem az ajtózár nyitásával is.

Harmadszor, nyithatunk egy önmagában álló zárat, és mint ilyen, az egyáltalán nem tartozik egy ajtóhoz.

Ha ez a helyzet, a lexikai pragmatika az alábbi megoldást kínálhatja a második és harmadik problémára. Az elérhetőséget tekinthetjük úgy, mint amely a (6)-beli formula opcionális (prototipikus) része. Ilyen módon még más problémás eseteket is kezelhetünk. Míg egy kapu nyitása tipikusan együtt járhat egy garázs nyitásával, amelyhez a kapu tartozik, az kétséges, hogy egy kapu nyitásához kapcsolódik-e metonimikusan egy kert vagy udvar nyitása, jóllehet, normális esetben, egy kapu része egy kertnek vagy udvarnak. Vö.:

- (7) (a) Péter nyitja a kaput.
(b) ?Péter nyitja a kertet/udvart.

Az eddig említett esetek mindegyikére megoldást nyújtana, ha az elérhetőség nem szükséges, azaz csak fakultatív, lehetséges komponensként jelenne meg a *nyit* ige jelentésleírásában.

Mindazonáltal még a lexikai pragmatika számára is perdöntő a 'záró eszközök nyitása' és a 'körbehatárolt térség nyitása' jelentések elkülönítése szempontjából, hogy az utóbbi előfordul-e az előbbi nélkül. Másként kifejezve: használhatjuk-e a *nyit* igét olyan főnévvel, amely körbehatárolt térséget jelöl, míg az adott körbehatárolt térséghez tartozó záró eszközt jelölő főnévvel nem? Ilyen példapárt találunk a (8)-ban – (8a) nem elfogadható, míg a (8b) igen:

- (8) (a) *Péter nyitja a dugót.
(b) Péter nyitja a borospalackot.

Ezért a (6)-beli formulát ketté kell bontanunk a kétféle nyitási jelentésnek megfelelően, amint ezt a (9)-ben és a (10)-ben ábrázoljuk:⁵

- (9) (a) 'X azt okozza, hogy Y nyitottá válik a v zárórendszerhez képest';
 (b) [x OKOZ [VÁLIK [NYITOTT, y]]], ahol v = zárórendszer.
- (10) (a) 'X azt okozza, hogy bizonyos Z-vel kapcsolatban álló terület elérhetővé válik Y révén';
 (b) [x OKOZ [VÁLIK [[F Z] ELÉRHETŐ_RÉVÉN y]]], ahol F = a z-t a z-vel kapcsolatban álló területre leképező függvény.

Mielőtt továbblépnénk és a *nyit* más használataira tekintettel általánosítanánk ezt a két elkülönülő jelentést, három megjegyzéssel egészítem ki a (9)-ben és a (10)-ben adott reprezentációkat. Először, egy tartálynak a neve, mint pl. a *borospalack*, metonimikusan kapcsolódik ahhoz a szóhoz, amely megnevezi a benne tárolható folyadékot, azaz a *bor*-hoz. A „tartály–tartalom” metonimikus viszony fennállása kivétel nélkülinek tűnik. Vö.: *nyitja az üveget* → *nyitja a bort/sört, nyitja a borítékot* → *nyitja a levelet, nyitja a vízvezetékét* → *nyitja a vizet*.⁶ A *nyitja a vízvezetékét* kifejezésnek azonban némileg specifikus a jelentése, mert a vízvezetékkel való foglalatosság nem mindennapi tevékenység, hacsaknem vízvezeték-szerelő valaki.

Másodszor, bizonyos negatív szelekciós megkötések érvényesülhetnek a záró eszközök nyitását illetően. Az angol *open the lid (of a pot)* és a német *öffnen den Deckel* kifejezésekkel szemben ezek magyar megfelelője, a *nyitja a fedőt/födőt* nehezen értelmezhető. Ugyanakkor a kifejezés mégis használható, ha csak elcsúsztatjuk a fedőt az edényen vagy ha a fedő egyik részét kicsit megemeljük, míg a másik része mozdulatlan marad, jöllehet egy dobozt nyithatunk úgy, hogy teljesen levesszük róla a fedelét vagy a tetejét.

Harmadszor, a (9)-beli és a (10)-beli jelentésekkel kapcsolatban jól érzékelhető a prototipikus jelleg. Az előbb mondottakból világos, hogy a *fedő/födő* nem egy olyan záró eszköz, amellyel a *nyit* tipikusan előfordulhat.⁷ A szóban forgó jelentések prototipikus struktúráját esetenként az értelmező szótárak definíciói szintén jelzik. Pl. a *nyit* orosz ekvivalensének, az *otkryvat'*-nak a szócikkében (CPЯ) azok a tárgyak, amelyekre a nyitási esemény irányul (mindkét jelentésben), a következőképpen vannak felsorolva: *fedél/tető, ajtó-, ablakszárny és más ehhez*

⁵ A két jelentés elkülönítésének helyénvalóságát támogatja, amikor – szemben Pause és Heitz (1998) munkájával – lentebb ezeket általánosítani fogjuk.

⁶ Az utóbbi esetben – a (7)-től eltérően – a *nyit* használható egy záró eszközt jellemző főnévvel is: *nyitja a (víz)csapot*.

⁷ Az orosz nyelv vonatkozásában ez szintén érvényes.

hasonlók.⁸ Sőt mi több, annak az eseménynek a legtipikusabb esete, amelyet a *nyit*-tal (és ugyanígy az orosz *otkryvat'* igével) megnevezhetünk az, amikor ezeket az igéket a rész–egész viszony mindkét tagjára alkalmazhatjuk (vö. fentebb: (1)–(5)). Másként megfogalmazva: ezt a prototipikus eseményt azokban a példákban láthattuk, amelyek főnevei metonimikusan viszonyulnak egymáshoz, és amelyek jelentéseit ezért egyetlen reprezentációval, azaz a fentebbi (6)-tal is megadhatnánk. Ugyanakkor a (9)-beli és a (10)-beli jelentések maguk is prototipikusnak tekinthetők, mert kiindulópontul szolgálnak a *nyit* további használatainak az általánosítás útján történő megragadására.

2.2. A 'záró eszközök nyitása' és a 'körbehatárolt térség nyitása' általánosítása

Most már hozzákezdhetünk, hogy kiterjesszük a (9)-ben és a (10)-ben felállított két jelentésreprezentációt a *nyit* más használataira. Javaslatom szerint az előbbinek a 'nyitott a V zárórendszerhez képest' fragmentumát, azaz a NYITOTT_v komponensét úgy általánosíthatjuk, mint NEM_AKADÁLYOZÓ. Ha nyitjuk a zsebkést, a körzöt, a könyvet vagy a fájlt, azok NEM_AKADÁLYOZÓ-akká válnak abban az értelemben, hogy bizonyos tipikus vagy nem tipikus funkcióik elérhetőek, hozzáférhetőek lesznek. Másként szólva: az ilyen nyitási eseményeket az első jelentés, nevezetesen a 'záró eszközök nyitása' kiterjesztéseinek kell tekintenünk. Ezt az állítást a következő érvekkel támaszthatjuk alá.

Egyfelől a fentebbi nyitási eseményeket nem lehet a NYITOTT_v komponenssel reprezentálni, mert a zsebkés, körző, könyv, fájl normális körülmények között nem záró eszközök. Továbbá az sem szükségszerű, hogy részeikként záró eszközök szerepeljenek, még akkor sem, ha előfordulnak csattal zárható/nyitható könyvek. Másfelől ez ellentétben áll Pause–Heitz (1998)-cal, ahol a kérdéses tárgyak (pl. eszközök és szöveghordozók) mint körbehatárolt térségek vagy tartályok vannak konceptualizálva. De ha így gondoljuk el őket, akkor elfeledkezünk a zsebkés, körző, könyv, fájl nyitásának kezdeti fázisáról, ti. arról a műveletről, hogy a fizikai tárgyak NEM_AKADÁLYOZÓ-akká válnak. Ráadásul a *könyv*-típusú főnevek poliszemiája miatt (Bibok 2004 – 'fizikai tárgy' és 'információstruktúra'), a *könyv* nyitását a következő módon értelmezhetjük: 'X azt okozza, hogy Y, azaz a *könyv* mint fizikai tárgy, nem akadályozóvá válik úgy, hogy Z, azaz a *könyv* mint információstruktúra, elérhetővé válik (az olvasás számára)'. Mindazonáltal ez az interpretáció csak tipikus és kizárható (vagy felülírható) egy olyan kontextusban, ahol a *könyv* lapjaira semmi sincs nyomtatva. Tehát feltételezhetjük a NEM_AKADÁLYOZÓ_v komponensét, és a különböző tárgyak mint „akadályok”

---

⁸ Tipikus eszközökre vagy azok szűkebb körére utal egyes magyar és orosz vágásigék (*nyír*, *borotvál* – *strič'*, *brit'*) jelentése (vö. Bibok 2010b).

képzeltetők el, amelyek között a Pause és Heitz-féle (1998) záró eszközök csupán prototipikus akadályok.

Tovább általánosítandó a 'záró eszközök nyitása' és a 'körbehatárolt térség nyitása' jelentéseket, megmutatom, hogy a 'nyílás létrehozása', 'körbehatárolt térség létrehozása' és 'nyitva tartás megkezdése' jelentések külön-külön nem szükségesek. Ennélfogva a Pause és Heitz (1998) által felállított öt jelentésábrázolás kettőre redukálható. Nézzük, miként is történik ez!

Abban az esetben, amely számára a különálló 'nyílás létrehozása' jelentés lenne posztulálandó, azaz amikor egy lyukat, ajtót vagy ablakot nyitunk a falban, valami NEM_AKADÁLYOZÓ_v-vá válik úgy, hogy az LÉTEZŐ lesz. Ha az utóbbit mint a reprezentáció opcionális részletét kerek zárójelbe foglaljuk, amely csak a megfelelő kontextusban releváns, a (11)-beli egyetlen formulát kell feltennünk a 'záró eszközök nyitása'-ra és minden említett kiterjesztésére vonatkozóan.

- (11) (a) 'X azt okozza, hogy Y nem akadályozóvá válik egy akadály vonatkozásában (úgy, hogy Y létezni kezd)';
 (b) [x OKOZ [[VÁLIK [NEM_AKADÁLYOZÓ_v y]]] (: [VÁLIK [LÉTEZIK y]]]), ahol v = akadály.⁹

Ami az ELÉRHETŐ_LÉVÉN predikátum általánosítását illeti a (10)-beli második jelentésben, itt is hasznosaknak bizonyulnak a NEM_AKADÁLYOZÓ_v szemantikai komponens kapcsán fentebb tett megállapítások. Mindenekelőtt, egy terület elérhetővé válhat egy nem akadályozó nyílás révén, amely LÉTEZNI kezd (pl. *nyitja a konzervdobozt* – van olyan konzervdoboz, amely nem tépőzárás). Egy terület elérhetővé lehet nemcsak akkor, ha egy nyílás, amelyen keresztül egy térség elérhetővé válik, keletkezik, hanem akkor is, ha maga az egész térség most kezd LÉTEZNI. Vö.: *nyit egy aknát/tárnát*. A LÉTEZIK komponens mint opcionális rész a következőképpen foglalható bele (kétszeresen is) a megfelelő alulspecifikált jelentésreprezentációba:

- (12) (a) 'X azt okozza, hogy bizonyos Z-vel kapcsolatban álló terület elérhetővé válik Y révén (úgy, hogy Y létezni kezd (úgy, hogy Z létezni kezd))';
 (b) [x OKOZ [[VÁLIK [[F z] ELÉRHETŐ_RÉVÉN y]]] (: [VÁLIK [LÉTEZIK y]]] (: [VÁLIK [LÉTEZIK z]]]), ahol F = a z-t a z-vel kapcsolatban álló területre leképező függvény.

---

⁹ Az inchoativitást kifejező predikátum metanyelvi nevéként nem az [x KEZD p]-t, hanem a [VÁLIK p]-t használjuk (vö. fentebb a (9)-cel és a (10)-zel).

Továbbá, az ELÉRHETŐ_RÉVÉN komponens az *iskola*-típusú poliszemiával rendelkező főnevek (*iskola, egyetem, múzeum, színház, bolt* stb.) esetében szintén alkalmazható. Ezen szavak lexikai struktúrájában az 'épület' és az 'intézmény' jelentések váltakoznak, amelyekhez újabb másodlagos jelentések kapcsolódhatnak. Ami az 'épület' mellett itt számításba veendő, az az 'intézményhez tartozó emberek által végzett tevékenység'. Ezért a (12)-beli ELÉRHETŐ predikátumot eléggé absztrakt komponensként kell elképzelnünk, amely kétféleképpen konkretizálódhat: fizikai térre, amelyben mozgunk, vagy tevékenységre utaló jelentéseként attól függően, hogy milyen szemantikai típusba tartoznak a (közvetlen) kontextusban található szintaktikai tárgyak.¹⁰ Tekintsük a (13)-at!

(13) 9-kor/szeptemberben nyitják a boltot/múzeumot.

A (13)-at két módon értelmezhetjük: 'az épület elérhetővé válik' vagy 'bizonyos tevékenységek elérhetőkké válnak'. Sőt mi több, a (13)-beli időhatározók tipikusan befolyásolják, hogy az adott tevékenységek rendszeres vagy újonnan induló elérhetőségéről van-e inkább szó.

2.3. A szintaktikai alternációk

A *nyit* ige nemcsak szemantikailag különböző szintaktikai tárgyakkal használható, hanem szintaktikai alternációk, nevezetesen ágens–eszköz és kauzatív–inchoatív váltakozások figyelhetők meg ezen igénél. Másként kifejezve: az alanyi szintaktikai pozíciót nemcsak az ágens, hanem pl. a szobák és az üvegek nyitásban részt vevő eszköz, sőt a téma (vagy a *patiens*) is betöltheti. Az utóbbi esetben, természetesen, az ige intranszitiv módon viselkedik. Vö.:

- (14) (a) Péter nyitja a lakatot/ajtót/szobát a kulccsal.
(b) A kulcs nyitja a lakatot/ajtót/szobát.
- (15) (a) Péter nyitja a borospalackot/bort a dugóhúzóval.
(b) A dugóhúzó nyitja a borospalackot/bort.
- (16) (a) 9-kor/szeptemberben nyitják a boltot/múzeumot.
(b) A bolt/múzeum 9-kor/szeptemberben nyit.¹¹

¹⁰ Az alulspecifikáltságnak ezt a fajtáját, amely analóg a MOZOG interpretációival az olyan esetekben, mint pl. *elme gy az iskolából* 'az épületből/intézményből', egy korábbi munkámban írtam le először (Bibok 2004).

¹¹ Érdeemes felfigyelni arra, hogy míg a (16a) szintaktikai tárgya értelmezhető mind 'épület', mind 'intézmény' jelentésben, a (16b) interpretációja: 'az adott intézményhez kapcsolódó emberek tevékenysége lesz elérhető'.

A lexikai-konstruációs elemzésnek (Bibok 2010a) megfelelően, ezekről a szintaktikai alternációkról úgy adhatunk számot, hogy ha megint alulspecifikált jelentésábrázolásokat hozunk létre oly módon, hogy az opcionális részeket zárójel közé tesszük. Mindenekelőtt észre kell vennünk, hogy az ok, azaz az OKOZ első argumentuma igazából nem egyszerűen az ágens, mint azt hallgatólagosan feltételeztük a (11)-ben és a (12)-ben. Valójában egy cselekvés, vagyis a CSELEKSZIK szolgál okként. Így tehát az ágens nem más, mint a CSELEKSZIK első argumentuma. Ezután a tipikus esetekben releváns eszköz is bevezethető:

- (17) (a) 'X cselekvése (úgy, hogy X használja W-t) azt okozza, hogy...';
 (b) [[[X CSELEKSZIK] (: [X HASZNÁL W])] OKOZ...]

Mármost azt mondhatjuk, hogy a (14a)-ban és a (15a)-ban, ahol a (17)-beli fakultatív eszköz aktuálisan előfordul, az ágens eszközhasználata a NEM_AKADÁLYOZÓ-vá, ill. ELÉRHETŐ-vé válást okozza. Ezzel szemben a (14b)-ben és a (15b)-ben amik a NEM_AKADÁLYOZÓ-vá, ill. ELÉRHETŐ-vé válást okozzák, azok maguk az eszközök. A két jelentés pedig a már szokásos módon egy reprezentációba „sűrítendő” azoknak a komponenseknek a zárójellezésével, amelyek nem jellemzik mind a két jelentést:

- (18) (a) '(X cselekvése úgy, hogy X használja W(-t), azt okozza, hogy...';
 (b) [[[X CSELEKSZIK] : [X HASZNÁL W]] OKOZ...]

A (16)-os példával kapcsolatban az egész okozást zárójelbe kell tenni, mert a (16b)-beli esemény egyáltalán nem kauzatív, azaz csak a NEM_AKADÁLYOZÓ-vá, ill. ELÉRHETŐ-vé válást tartalmazza az OKOZ predikátum nélkül. L. a (19)-beli formulát:

- (19) (a) '(X cselekvése úgy, hogy X használja W-t, azt okozza, hogy)...';
 (b) [[[[X CSELEKSZIK] : [X HASZNÁL W]] OKOZ...]¹²

3. Összegzés

A *nyit* ige tüzetes elemzése során arra jutottunk, hogy a lexikai ábrázolások kisebb halmaza is elegendő, mint amelyet Pause és Heitz (1998) szükségesnek vélt. A (9)-ben és a (10)-ben ábrázolt két jelentésvariánst feltételezve, valamint alulspecifikáltságot eredményező eljárásokat használva, a *nyit*-nak az ÉrtSz.-ban adott összes jelentését képesek vagyunk megragadni. Természetesen,

¹² További részletek ábrázolásától, amelyek a (18) és a (19) egységesítésével, valamint a kauzatív jellegnek és a körbehatarolt térség (valami révén való) elérhetőségének együttes előfordulásával függnek össze (vö. (16a) és (16b)), hely hiányában eltekintek.

kivéve a metaforikusakat és az idiomatikusakat. De – amint a Bevezetésből emlékeztetünk rá – ez utóbbi jelentésfajták nem tartoztak bele a vizsgálatba, hanem csak a megnyilatkozásokban kontextuálisan, ill. konstrukcionálisan fellépő, nem metaforikus aktuális jelentések magyarázatára vállalkozik az általam kidolgozott lexikai pragmatika.

A jelen tanulmányban bemutatott elemzések a szótárnak mint a nyelv-elmélet egyik összetevőjének olyan koncepcióját támogatják, amely szerint munkamegosztás működik a **primitív predikátumokból felépülő lexikai-szemantikai tudás** és a **kontextusfüggetlen pragmatikai (pl. enciklopédikus) tudás** között. (Ne feledjük, az utóbbi bizonyos körülmények fennállása esetén szintén a lexikai-szemantikai reprezentáció részévé válhat!) Továbbá, ezek a vizsgálatok egy másik munkamegosztást is feltártak, nevezetesen a konceptuálisan nem teljes, ugyanakkor egyes vonatkozásokban enciklopédikus **lexikai kódolás** és a **kontextuális interpretáció** között.

A lexikai pragmatika szerint a szavak teljes, aktuális jelentésüket a konstrukciók/kontextusok vagy a kontextusfüggetlen pragmatikai információk segítségével végrehajtható számottevő (pragmatikai) következtetés útján kapják meg. A lexikai pragmatika, beleértve a szintaktikai alternációk lexikai-konstrukciós megközelítését, ígéretes elméletnek mutatkozik, amelyet majd érdemes lesz összevetni olyan más irányzatokkal, amelyek ugyancsak komolyan figyelembe veszik a lexikai jelentés sematikus (nem teljes) fogalmi jellegét (pl.: Carston 2011).

IRODALOM

- Bibok, K. 2004, Word meaning and lexical pragmatics. *Acta Linguistica Hungarica* 51, № 3–4, 265–308.
- Bibok, K. 2010a, From syntactic alternations to lexical pragmatics. In: Németh T., E. – Bibok, K. (szerk.), *The role of data at the semantics–pragmatics interface*. Berlin: Mouton de Gruyter, 261–304.
- Bibok, K. 2010b, Encyclopedic information and pragmatic interpretation. Előadás a 4th *International Conference on Intercultural Pragmatics and Communication* c. konferencián (Madrid, 2010. november 15–17.).
- Bierwisch, M. 1996, How much space gets into language? In: Bloom, P. – Peterson, M. A. – Nadel, L. – Garrett, M. F. (szerk.), *Language and space*. Cambridge MA: MIT Press, 31–76.
- Bierwisch, M. 1997, Lexical information from a minimalist point of view. In: Wilder, C. – Gärtner, H.-M. – Bierwisch, M. (szerk.), *The role of economy principles in linguistic theory*. Berlin: Akademie Verlag, 227–266.
- Carston, R. 2011, Lexical pragmatics and lexical semantics. Kézi segédanyag a 12th *International Pragmatics Conference* c. konferencián (Manchester, 2011. július 3–8.).
- ÉrtSz. – *A magyar nyelv értelmező szótára I–VII*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1959–1962.

- Gergely, Gy. – Bever, T. G. 1985, Az okozást kifejező igék mentális reprezentációja. *Pszichológia* 5, 379–434.
- Goldberg, A. 1995, *Constructions: A construction grammar approach to argument Structure*. Chicago IL: University of Chicago Press.
- Goldberg, A. E. 2006, *Constructions at work: The nature of generalization in language*. Oxford: Oxford University Press.
- Iwata, S. 2002, Does MANNER count or not? Manner-of-motion verbs revisited. *Linguistics* 40, 61–110.
- Kövecses, Z. – Benczes, R. 2010, *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Levin, B. – Rappaport Hovav, M. 1995, *Unaccusativity: At the syntax–lexical semantics interface*. Cambridge MA: MIT Press.
- Levin, B. – Rappaport Hovav, M. 2005, *Argument realization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mel'čuk, I. A. 1989, Semantic primitives from the viewpoint of the Meaning–Text Linguistic Theory. *Quaderni di Semantica* X, 65–102.
- Németh T., E. – Bibok, K. 2010, Interaction between grammar and pragmatics: The case of implicit arguments, implicit predicates and co-composition in Hungarian. *Journal of Pragmatics* 42, 501–524.
- Pause, P. – Heitz, D. 1998, *Verbale Polysemie: das Verb öffnen*. Fachbereich Sprachwissenschaft der Universität Konstanz, Arbeitspapier № 95.
- Pustejovsky, J. 1995, *The generative lexicon*. Cambridge MA: MIT Press.
- Sperber, D. – Wilson, D. 1995, *Relevance: Communication and cognition*. Oxford: Blackwell, 2. kiadás.
- СРЯ – Евгеньева, А.П. (főszerk.), *Словарь русского языка I–IV*. Москва: Русский язык, 1981–1984, 2., jav. és bőv. kiadás.